PETER HEIN
VAN MULLIGEN

MET ONS GAAT HET NOG ALTIJD GOED

8 sombere mythes over Nederland ontrafeld

2020 Prometheus Amsterdam

Voor Vera en Elin. Deze eeuw is voor jullie.

© 2020 Peter Hein van Mulligen
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Foto auteur Alrik Swagerman
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4345 9

1

Waar we over praten als we over economie praten

Waarom groei goed is

Economen zijn vreemde mensen. Ze vinden dingen logisch die normale mensen moeilijk kunnen begrijpen, en andersom. Een prachtig voorbeeld van dat laatste is het zogenaamde ultimatumspel, een experiment in het vakgebied van de speltheorie. Daarbij moeten twee mensen, laten we ze Simon en Elin noemen, een geldbedrag verdelen. Simon krijgt bijvoorbeeld 10 euro en beslist hoeveel daarvan hij aan Elin biedt. Als Elin accepteert, wordt het geld verdeeld zoals Simon voorstelt. Accepteert ze niet, dan krijgen beide spelers niets.

Stel nu dat Simon wat inhalig is ingesteld en Elin 10 cent aanbiedt. Hij houdt dan zelf € 9,90. Het is voor precies niemand een verrassing als Elin inwendig Simon van alles toewenst en het aanbod weigert. Nou ja, behalve voor economen dan. Gewend om in termen van logica en rationaliteit te denken verwachten ze dat Elin ieder bod van meer dan 0 cent zal accepteren. Iets is toch beter dan niets? Ze begrijpen er niks van. (Als econoom dan, neem ik aan. Als mens begrijpen ze het vast wel, en anders speel ik graag het ultimatumspel met ze.)

Gelukkig is dit niet het eind van het verhaal en zijn economische theorieën over menselijk gedrag inmiddels

veel verfijnder, maar het laat zien hoe economen in hun denken soms een tikje wereldvreemd kunnen zijn.

Gelukkig snappen ze ook dingen die op het eerste gezicht tegen iedere intuïtie ingaan. Een van mijn favoriete voorbeelden is de misvatting van de vaste hoeveelheid werk. Het achterliggende idee is dat je hoge werkloosheid kunt verlagen door het werk dat er gedaan wordt onder meer mensen te verdelen. Als negentig mensen veertig uur in de week werken en tien mensen werkloos zijn kun je ook iedereen 36 uur laten werken en weg is de werkloosheid! Dit is verre van fictief. In Nederland is dit lange tijd zelfs staand beleid geweest, bijvoorbeeld met de introductie van de VUT-regeling. Daarmee konden oudere werknemers vervroegd met pensioen, om zo plaats te maken voor jongeren die geen werk konden vinden.

De meeste mensen vinden dit volstrekt logisch. Maar de denkfout die gemaakt wordt is dat er niet zoiets is als een vaste hoeveelheid werk. Om even terug te komen op die negentig werkenden en die tien werklozen: misschien kunnen die werklozen wel helemaal niet wat die werkenden kunnen. De werkgever die gedwongen wordt om de werkweek naar 36 uur te verlagen zal misschien wel liever zijn personeel stimuleren om harder te werken en het werk in minder uren te klaren. Desnoods betaalt hij ze daar extra voor. Tegelijkertijd kunnen die tien werklozen misschien wel werk gaan doen dat daarvoor niet bestond en daarmee de hoeveelheid werk vergroten.

Dit is precies wat er de afgelopen decennia is gebeurd. Vanaf halverwege de jaren tachtig zijn vrouwen massaal gaan werken en sinds er begin deze eeuw verschillende prepensioenregelingen werden afgeschaft, werken mensen veel vaker door tot de AOW-leeftijd. Het effect is dat

de arbeidsdeelname nog nooit zo hoog was als nu. Was er inderdaad een vaste hoeveelheid werk, dan had de massale toestroom van vrouwen en zestigplussers op de arbeidsmarkt moeten leiden tot een even massale toename van werkloze mannen van onder de zestig. En dat is niet gebeurd.

Gelukkig is het niet heel ingewikkeld om te snappen. Een jonge moeder die besluit te gaan werken kan niet meer alle dagen voor de kinderen en het huishouden zorgen. Zo ontstaat er vraag naar kinderopvang en hulp in het huishouden. De 62-jarige die nog wat langer doorwerkt houdt langer zijn inkomen op peil en bouwt ook meer pensioen op. Zo heeft hij nu en later meer te besteden en bezorgt anderen daarmee weer een inkomen. Om het kort samen te vatten: werk creëert werk.

Het idee dat er een vaste hoeveelheid werk is staat bekend als de *lump of labour fallacy* en het is tijd om deze misvatting bij het vuil te zetten. Helaas is er nog steeds met grote regelmaat een politicus of vakbondsbestuurder die ervoor waarschuwt dat als mensen langer doorwerken ze een plek voor jongeren vasthouden of dat immigranten banen overnemen en Nederlanders werkloos maken. Het tegendeel is keer op keer bewezen.

Bbp, wie bedenkt zoiets?

Als we het over economische misvattingen hebben, komen we al snel uit bij het bruto binnenlands product: alles wat in een jaar binnen een land geproduceerd en besteed wordt. Het bruto binnenlands product, oftewel bbp, is inmiddels een alledaags begrip op de economiepagina's van kranten en websites en in het jargon van politici. Iedereen

lijkt het erover eens: het bbp is superbelangrijk en het moet toch vooral groter worden, want zo worden we rijker. Dat noemen we economische groei. Krimpt het bbp, dan noemen we dat een recessie en is rampspoed geboren.

Dat is het standaardverhaal over het bbp, dat de meeste mensen bekend zal voorkomen. Maar is het allemaal wel zo simpel? En wat is dat bbp precies? Moet dat eigenlijk wel groeien?

De eerste pogingen om de omvang van de economie in kaart te brengen dateren uit het Engeland van de zeventiende eeuw, ingegeven door de gevolgen van de oorlogen tussen de Engelsen en onze eigen Republiek. Echt werk werd ervan gemaakt in de Verenigde Staten, in de jaren dertig van de vorige eeuw. Niet toevallig was er ook toen sprake van een crisissituatie. De vs zaten midden in de Grote Depressie en president Franklin Roosevelt was net met zijn New Deal gestart om de Amerikaanse economie er weer bovenop te krijgen. Maar niemand had een precies idee van de omvang en aard van de Amerikaanse economie. Er was dringend behoefte aan macro-economische statistieken om de effecten van de New Deal in kaart te brengen en te weten waar maatregelen nodig waren. Het bbp is dus uit nood geboren.

De eerste schatting verscheen in 1934, onder leiding van Simon Kuznets, die daar later de Nobelprijs voor kreeg. De macro-economische informatie die het bbp gaf bleek niet alleen erg nuttig in het bestrijden van economische malaise, maar ook voor het managen van een oorlogseconomie, die de vs werden toen ze in 1941 in de Tweede Wereldoorlog betrokken raakten. Je kunt het bbp zien als statistische tegenhanger van het Manhattan Project, waarmee de atoombom ontwikkeld werd.

Dit succes maakte dat ook andere landen hun eigen bbp wilden ontwikkelen. Nederland begon er in 1942 mee en al snel na de oorlog hadden de meeste geïndustrialiseerde landen hun eigen nationale rekeningen opgesteld om de economie in kaart te brengen. Oorlog bleef een rol spelen: tijdens de Koude Oorlog nam de CIA economen in dienst om zo goed en zo kwaad als dat ging de omvang van de economie van de Sovjet-Unie te schatten. Voor hen zal de instorting van het communistische systeem geen verrassing zijn geweest, maar dat is weer een heel ander verhaal.

In die tijd is er veel veranderd in wat het bbp nu precies meet. Kort gezegd meet het bbp 'economische activiteit', en de inzichten over wat daar allemaal onder valt wisselen nog wel eens. Simon Kuznets vond bijvoorbeeld dat de activiteiten van de overheid daar niet onder vielen. Ook reclamebureaus had hij het liefst buiten beschouwing gelaten, aangezien die voor niemand 'nut' opleveren en daarmee geen waarde toevoegen.

Er zijn drie manieren om het bbp vast te stellen: de productiebenadering, de bestedingsbenadering en de inkomensbenadering. Die drie benaderingen vormen samen de economische kringloop: de bakker produceert een brood, de consument besteedt daar geld aan en dit levert de bakker en zijn personeel inkomen op. Dat besteden zij dan weer aan andere producten, die door iemand zijn geproduceerd en die persoon weer inkomen verschaffen, enzovoort. In theorie leveren ze alle drie hetzelfde resultaat. In werkelijkheid moeten statistici het met beschikbare data doen en die geven allemaal hun eigen beeld. Nationale rekenaars bij statistische bureaus doen wel heroïsche pogingen om de cijfers met elkaar in het

reine te laten komen, maar verschillen blijven er altijd.

De productiebenadering kijkt naar de toegevoegde waarde van alle bedrijven en instellingen (ja, ook de overheid en reclamebureaus). Om bij het voorbeeld van het brood te blijven: de boer voegt waarde toe door graan te zaaien en te oogsten, de molenaar door van dat graan meel te malen en de bakker door van dat meel brood te bakken. Van iedere stap in al deze productieketens bepaal je de toegevoegde waarde en de som daarvan is het bbp.

De bestedingsbenadering kijkt naar de uitgaven (Y) in de economie en is simpelweg de optelsom van de consumptie (C), investeringen (I), overheidsuitgaven (O) en het handelssaldo, dat wil zeggen export (E) minus import (M). Dit is verreweg de bekendste aanpak. Iedereen die economie op de middelbare school heeft gehad is een keer de formule $Y = C + I + O + (E - M)$ tegengekomen. Ook in de bbp-cijfers van het CBS en het Centraal Planbureau staan de bestedingen centraal. Een belangrijke reden daarvoor is dat de gebruikte data voor de bestedingen over het algemeen het meest betrouwbaar zijn.

De inkomensbenadering ten slotte kijkt naar wat er verdiend wordt. Het is de som van alle inkomens, zoals lonen, winsten, ontvangen rentes, enzovoort. Omdat het over inkomens gaat komt deze benadering het dichtst in de buurt van iets wat je als materiële welvaart kunt zien. Uiteindelijk produceren mensen en bedrijven iets om een inkomen te genereren. Het probleem van deze benadering is dat de beschikbare data niet allemaal van even goede kwaliteit zijn en vaak pas met grote vertraging beschikbaar komen. Daardoor hangt deze benadering er in de meeste landen wat bij en worden cijfers vaak bijgesteld.

Bbp, weg ermee?

Zelfs als je probeert het kernachtig op te schrijven, zoals ik hierboven heb gedaan, blijft het fenomeen bbp taaie kost. Dor en droog of niet, het bbp is een van de meest succesvolle concepten die de economische wetenschap heeft bedacht. Ieder zichzelf respecterend land berekent zijn eigen bbp, als het even kan volgens de internationale richtlijnen van de Verenigde Naties, het System of National Accounts (SNA). In de EU is dat zelfs wettelijk verplicht. Die internationale standaard heeft de populariteit natuurlijk alleen maar vergroot, want zo kunnen landen hun economisch succes of falen vergelijken met andere landen.

Helaas zie je bij iedere veelgebruikte maatstaf uiteindelijk hetzelfde gebeuren. Waar het begon als middel om iets belangrijks in kaart te brengen, wordt het meer en meer een doel op zich. Ook het bbp is zo'n slachtoffer van het eigen succes. Ga je af op krantenkoppen en uitspraken van politici, dan zou je denken dat in deze maatschappij niets belangrijker is dan het bbp. Het is de heilige meetlat waarlangs alles wordt afgemeten. Is het goed voor het bbp? Vooral doen! Is het niet goed? Slecht plan!

Heel simpel allemaal, maar ook heel fout. Want wat meet het bbp nu echt? Het meet zeker geen welvaart, laat staan welzijn. Het is zelfs een gemankeerde maatstaf voor materiële welvaart, omdat inkomens verdraaid lastig te meten zijn. Daar komt nog eens bij dat het bbp-handboek tal van boekhoudkundige regels kent die in zichzelf heel logisch zijn en passen binnen de bredere concepten, maar die de werkelijkheid geweld aandoen. Een berucht voorbeeld is het bbp van Ierland in 2015. Voor verschillende multinationals was het door lage belastingtarieven

fiscaal aantrekkelijk om hun intellectuele eigendomsrechten in Ierland onder te brengen. Vanwege de regels van het SNA duikt deze administratieve handeling op in het bbp. Het resultaat? De Ierse economie groeide ineens met ruim 26 procent, dankzij een paar pennenstreken in de boeken van enkele multinationals. Met de werkelijkheid had dit niets te maken. Ieren waren in één jaar niet 26 procent rijker geworden en waren ook niet 26 procent productiever gaan werken. Een statistische bijsluiter is in dit geval onmisbaar.

In een befaamde toespraak gaf Robert Kennedy, senator en de jongere broer van John F. Kennedy, het bbp er flink van langs. De toespraak is op YouTube te vinden, maar de samenvatting is duidelijk genoeg: voor hem meet het bbp alles, behalve dat wat het leven de moeite waard maakt. Harde taal, maar inderdaad: als je een maatstaf wilt voor de kwaliteit van leven in een land, ben je bij het bbp aan het verkeerde adres. De omvang van de economische kringloop is nuttig om te weten, maar het zegt je nog niks over hoe tevreden mensen zijn met hun leven. Daarvoor moet je niet alleen weten hoeveel geld ze te besteden hebben (wat het bbp tot op zekere hoogte meet), maar ook hoe gezond ze zijn, of ze in een veilige en schone omgeving wonen, of ze elkaar en verschillende instituties vertrouwen, enzovoort. Het bbp is een te smalle maatstaf om welvaart in een brede zin van het woord te meten.

Vandaar dat er de laatste jaren veel initiatieven zijn gekomen om maatstaven te ontwikkelen die zo veel mogelijk aspecten van welvaart laten zien. Zo riep de Verenigde Naties de Sustainable Development Goals in het leven en hebben we in Nederland sinds 2018 de Monitor Brede Welvaart. Als je iets wilt weten over welvaart in Neder-

land, is dat een veel betere maatstaf dan het bbp. We moeten afwachten of het ooit dezelfde status als het bbp krijgt. Het is in ieder geval hoopvol dat de edities die tot nu toe gemaakt zijn meer aandacht trokken dan de jaarlijkse bbp-cijfers.

Betekent dit nu dat het bbp als maatstaf heeft afgedaan? Mij lijkt dat veel te vroeg. Het bbp meet dan misschien niet alles, en de dingen die het wel meet vaak erg gebrekkig, maar dat betekent niet dat het nietszeggend is. Integendeel: er is een sterke samenhang tussen bbp aan de ene kant en allerlei andere welvaartsmaatstaven aan de andere kant. Landen met een laag bbp hebben zonder uitzondering ook een lage welvaart in brede zin. Zaken als zorg, veiligheid en onderwijs kosten nu eenmaal geld. Het klinkt misschien sympathiek dat een land als Bhutan iets als het Bruto Nationaal Geluk centraal zegt te stellen (wat dat ook mag betekenen), maar de welvaart van de meeste Bhutanezen zou meer gebaat zijn met economische groei. Alle landen ter wereld met een grote brede welvaart zijn landen met een zeer hoog bbp. Andersom zijn er maar een paar landen die een hoog bbp combineren met een beperkte brede welvaart. Dat zijn landen die rijk zijn geworden dankzij de toevallige aanwezigheid van grote voorraden fossiele brandstoffen, en niet door het ontwikkelen van een complexe economie die zich onderscheidt met hoogwaardige goederen en diensten.

Dit betekent niet dat het bbp automatisch resulteert in een brede welvaart, zoals de oliestaten al laten zien. Soms is dat wel zo: goede gezondheidszorg is duur en is zonder een hoog nationaal inkomen moeilijk te betalen. Bij andere indicatoren werkt het andersom: goed onderwijs en goede instituties resulteren vrijwel zonder uitzondering in

economische welvaart. En soms hebben welvaart en een groeiend bbp een gemeenschappelijke oorzaak zonder dat ze elkaar rechtstreeks beïnvloeden. Het bbp is niet perfect, maar het geeft vaak een prima beeld van hoe een land ervoor staat. Zonder bruto binnenlands product geen bruto nationaal geluk.

Kan het niet wat minder?

De toename van het bbp noemen we doorgaans economische groei. Dat lijkt een neutrale statistische term, maar dat is waarschijnlijk alleen in leerboeken het geval. Een aspect van welvaart dat ik hiervoor niet heb genoemd is de kwaliteit van de natuur. Daarmee duid ik voor het gemak alles aan wat met onze fysieke leefomgeving te maken heeft: natuur, milieu, klimaat, biodiversiteit, enzovoort. Niemand kan er serieus aan twijfelen dat de mens de afgelopen millennia een enorme invloed heeft gehad op zijn leefomgeving, en dat die invloed overwegend negatief is. Dat begon met het systematisch (maar niet altijd doelbewust) uitroeien van veel grote diersoorten en neemt nu de vorm aan van een zorgwekkende verhoging van de temperatuur op aarde en een kolossale hoeveelheid plastic in de oceanen, om maar eens twee problemen te noemen.

Dit zijn allemaal wetenschappelijk vastgestelde feiten, maar dat heeft niet kunnen voorkomen dat het begrip 'economische groei' een polariserende term is geworden. Sommigen ontkennen of bagatelliseren bovenstaande problemen en verklaren groei nog steeds heilig en de oplossing voor al onze problemen. Anderen slaan alarm en stellen dat het afzweren van economische groei de enige manier is om de aarde te redden.